

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับพระโพธิสัตว์ ผู้ที่ได้ชื่อว่าบำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนานกว่าจะตรัสรู้บรรลุนิพพานเป็นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อโปรดชาวโลกนั้น เนื่องจากบุคคลที่จะบรรลุนิพพานเป็นจุดหมายอันสูงสุดได้นั้น จำเป็นจะต้องบำเพ็ญคุณงามความดีที่ยิ่งยวดมาก่อน กล่าวคือ จะต้องมีการสะสมบารมีมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน ดังที่สมเด็จพระบรมศาสดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเต็มเปี่ยมด้วยพระบารมีทั้ง ๑๐ ประการ^๑ แต่ผู้วิจิตรศึกษาเฉพาะพระโพธิสัตว์ที่ทรงบำเพ็ญขันติบารมี คือ ความอดทนสูงสุด เพราะในอดีตนุญยได้ใช้ขันติเป็นเครื่องมือขัดเกลาพฤติกรรมของตนเองให้สามารถดำเนินไปในเชิงสร้างสรรค์คุณธรรม ทั้งโดยการละเลิกปองปรามการเบียดเบียนหรือแม้กระทั่งการใช้ขันติสำหรับกำจัดกิเลส เพื่อให้ก้าวล่วงสู่สังขารธรรมดังมีปรากฏให้เห็น เช่น ประวัติศาสตร์แห่งอารยธรรมอินเดียใช้การบำเพ็ญขันติบารมีเป็นอุบายวิธีบรรลุสู่แดนบรมสุข คือโมกษะ อันเป็นเป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิต ซึ่งขันติตามทัศนะของสำนักต่างๆ ในอินเดียเป็นการแสดงมโนทัศน์ในรูปแบบของการบำเพ็ญของบุคคลผู้แสวงหาสังขารธรรม สำหรับชีวิตตามคติของศาสนาพราหมณ์ กระทั่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของมหาบุรุษผู้ประกอบด้วยความอดทนอย่างสูงยิ่ง

เมื่อครั้งที่พระองค์ทรงแสวงหาสังขารธรรมทรงเคยผ่านกระบวนการบำเพ็ญการบำเพ็ญทุกรกิริยา คือ การทำความเพียรที่ทำได้ยาก มีชื่อเรียกว่า “อิตถกิลมถานุโยค” คือการทรมานตนเองให้ลำบากพระองค์ทรงดำริว่าบางทีการทรมานตนเองให้ลำบากจะเป็นทางแห่งการพ้นทุกข์ จึงตัดสินใจพระทัยบำเพ็ญทุกรกิริยา โดยมีปัญจวัคคีย์คอยดูแลรับใช้ตลอดมา ในการบำเพ็ญทุกรกิริยานั้น พระองค์ทรงปฏิบัติทรมานพระองค์ด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ (๑) ลดพระกระยาหารให้น้อยลงตามลำดับจนกระทั่งเหลือเพียงเท่าเมล็ดในของถั่วพูเท่านั้นในหนึ่ง มือของแต่ละวัน (๒) เสวยของโสโครก เช่น เสวยมูลของลูกโค หรือพระบังคลหนักของพระองค์เอง เป็นต้น (๓) เอาของโสโครก เช่น ขี้เถา ทาพระวรกายโดยไม่ทรงสنان(อาบน้ำ)เลยเป็นเวลานานปีจนกระทั่งสิ่งโสโครกเหล่านั้นเกาะติดพระวรกายเป็นแผ่น (๔) กลืนลมหายใจโดยใช้พระชีวิมหาดเพดานปากจนหูอื้อตาตายเกิดอาการวิงเวียนพระเศียร ซึ่งจะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงบำเพ็ญอย่างอุกฤษฏ์หลากหลายวิธีกระบวนการฝึกฝนอบรมบ่มเพาะตนเอง เพื่อให้บรรลุจุดหมายที่ดิ้งามแห่งชีวิต ด้วยการบำเพ็ญทุกรกิริยาแสดงให้เห็นถึงบทบาทของขันติได้ดีที่สุด อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงขอบเขตของ

^๑พ. พุทธ. (ไทย) ๓๓/๓๖/๔๓๕.

ความอดทน ความอดกลั้นของมนุษย์ว่ามีขีดจำกัดในระดับใดระดับหนึ่งอย่างแน่นอน^๒ จากบทบาทของขันติดังกล่าวทำให้เห็นได้ชัดว่าขันติเป็นเพียงวิธีการ หรือเป็นสื่อกลางที่มีพลังแห่งความนิ่งหยุดอยู่กับที่จำเป็นต้องมีพลังผลักดันหรือคุณธรรมอื่นมาสนับสนุนจึงจะแสดงศักยภาพได้เต็มที่ซึ่งขันติในความหมายของวัฒนธรรมอินเดียขันติประกอบด้วยวิริยะ และมีสมาธิกำกับด้วย

หากพิจารณาขันติในวัฒนธรรมอินเดีย นับว่าขันติเป็นธรรมที่มีบทบาทสำคัญในอารยธรรมอินเดีย ทั้งในฐานะเป็นเครื่องมือขัดเกลาพฤติกรรมในเชิงสร้างสรรค์ จนกระทั่งเป็นอภยวิธีบรรลุมฤกษะอันเป็นเป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิต แต่พระพุทธศาสนาได้แสดงอุดมการณ์สูงสุด คือ พระนิพพาน ซึ่งจะต้องมีการพัฒนาตนเองไปสู่ธรรมสูงสุดโดยมีขันติเป็นหลักธรรมสำคัญในการเพียรทำลายกิเลส ดังที่ปรากฏในมหาปทานสูตร คือ ความอดทน ความอดกลั้นที่ถือว่าเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่านิพพานเป็นบรมธรรมผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะการไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความสำรวมในปาติโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด การประกอบความเพียรในอธิจิต กล่าวคือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงอาจกล่าวได้ว่า ทั้งในวัฒนธรรมอินเดีย และในพระพุทธศาสนาขันตินับเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาตนเองไปสู่คุณธรรมสูงสุด คือ พระนิพพาน

การสร้างสะสมบุญบารมีตามหลักพระพุทธศาสนาแล้วต้องอาศัยขันติ (ความอดทน) ในการบำเพ็ญบารมีให้นำพาไปสู่มรรคผลในอนาคตข้างหน้า ทางพระพุทธศาสนา กล่าวว่าขันติไม่เพียง แต่เป็นคุณธรรมที่หล่อเลี้ยงชีวิตสรรพสิ่งให้ดำรงอยู่ ขันติยังนำพานุคคลทั้งหลายให้บรรลุเป้าหมายในการดำรงชีวิตทั้งทางกายภาพ ทางสังคม และทางใจ รวมถึงการบรรลุประโยชน์สูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพานก็ด้วยอาศัยขันติหนึ่งในคุณธรรมสำคัญกระทั่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงบำเพ็ญขันติธรรม เพื่อสร้างสมบารมีในการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ดังแสดงในพุทธวงศ์เมื่อพระทีปังกรพุทธเจ้าทรงมีพุทธทำนายว่าในกัปอันประมาณมิได้นับจากกัปนี้ไปสุเมธดาบสจักเป็นพระพุทธเจ้า จากนั้นสุเมธดาบสได้พิจารณาหลักพุทธธรรมธรรมที่เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ^๓ เมื่อพิจารณาจากพุทธธรรม ธรรมเครื่องบ่มพระโพธิญาณของพระโพธิสัตว์ ซึ่งจะบริบูรณ์ด้วยอาศัยคุณธรรมทั้ง ๑๐ ประการ จะขาดพร่องคุณธรรมใดคุณธรรมหนึ่งมิได้ จึงนับได้ว่าคุณธรรมทั้ง ๑๐ ประการ มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ดังนั้นขันติ

^๒พระมหาจันทร์ทอง วชิรปัญญา, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันติในพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะศิลปศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕).

^๓จ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๖๕/๕๖๕.

หรือความอดทน จึงเป็นคุณธรรมสำคัญที่จะยังประโยชน์ให้แก่ผู้ประพฤติ ปฏิบัติตั้งแต่ระดับโลกียะไปจนกระทั่งระดับโลกุตระสูงสุด ดังเช่นการบำเพ็ญขันติบารมีขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และโดยพื้นฐานแล้ว ขันติเป็นคุณธรรมอันเป็นคุณสมบัติประจำตัวของปัจเจกบุคคล เพราะบุคคลผู้ที่จะบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่งได้ จำเป็นจะต้องบำเพ็ญคุณความดีที่ยั่งยืนมาก่อน คือ จะต้องมีการมี กล่าวเฉพาะบุคคลผู้ประเสริฐสูงสุดในโลก ผู้รู้แจ้งโลก ผู้เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

สังคมไทยมีความผูกพันกับพระพุทธศาสนามาช้านาน และได้มีการสั่งสมปลูกฝังความดีด้วยศรัทธาความเชื่อให้กับกุลบุตร กุลธิดาในเรื่องกุศลผลบุญอันจะนำมาซึ่งประโยชน์สุขของตนเองบุคคลในครอบครัว และคนในสังคมให้มีความเชื่อมั่นกับการทำในสิ่งที่ดีงาม ซึ่งเราจะพบว่าหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นได้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต ทั้งความเชื่อและการปฏิบัติของคนในสังคมไทยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการทำความดีหรือการสั่งสมความดีทั้งในชาตินี้ และชาติหน้าเรียกว่าเป็นการสร้างบารมี เป็นสิ่งที่สามารถก่อให้เกิดความสำเร็จหรือประโยชน์กับชีวิตได้บารมี คือ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ได้ประพฤติดำเนินตามพุทธจริยา^๔ ยินดีในการทำ ความดี รักษาความเป็นผู้สูงสุดของตนไว้ ยังความเป็นผู้สูงสุดของตนให้เต็มเปี่ยมสามารถขุดเยี่ยมการสร้างบารมี เป็นสิ่งที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายที่ต้องการตรัสรู้ในอนาคตต้องบำเพ็ญอยู่ตลอดเวลา ดังเช่น พระสมณโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ที่ ๔ ในภัทรกัปนี้ พระองค์เป็นพระพุทธเจ้าประเภทปัญญาริះพระองค์ได้ทรงใช้ปัญญามากกว่าสัทธิไยเวลาในการบำเพ็ญบารมี น้อยกว่าพระโพธิสัตว์ประเภทอื่น สร้างบารมีมาถึง ๒๐ อสงไขยกับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัปจึงได้ตรัสรู้ อนุตตร สัมมาสัมโพธิญาณ และพระองค์ก็มาแสดงธรรมให้พุทธสาวก ดังเช่นในชาดก ๕๔๖ ชาติ อันเป็นเรื่องราวของการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ในชาติสุดท้ายก่อนที่จะตรัสรู้ พระองค์ก็อาศัยบารมีนี้เองสู้กับพระยามารปรนิมมิตสวัสดี ขันติบารมีนี้บำเพ็ญให้มันก่อน ท่านมีใจแน่วแน่ในขันตินั้น จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ ท่านจงอดทนต่อค่ายก้องและคำดูหมิ่นทั้งปวงบำเพ็ญขันติบารมี เปรียบเหมือน แผ่นดินอดทนสิ่งที่เขาทิ้งลงทุกอย่างทั้งสะอาดและไม่สะอาด ไม่แสดงอาการความยินดี ยินร้าย

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาขันติบารมี เพราะเป็นคุณธรรมสำคัญประจำตัวปัจเจกบุคคลในการดำรงชีวิต ทั้งเพื่อประโยชน์ชีวิตในปัจจุบัน ประโยชน์เบื้องหน้า และประโยชน์สูงสุดแห่งชีวิต ตามลำดับแห่งการพัฒนาตนเองในพระพุทธศาสนาจากสิ่งที่ทำได้ง่าย ไปสู่สิ่งที่ทำได้ยาก ขันติก็เช่นเดียวกัน บุคคลใช้ขันติตั้งแต่ระดับสามัญในการดำรงชีวิตทางโลก เมื่อจะพัฒนาตนเอง ย่อมต้องอาศัยขันติที่ได้รับการฝึกฝนดีแล้ว เพื่อเป็นฐานในการเจริญคุณธรรมในระดับที่สูงขึ้น

^๔ พุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๔.

และที่สำคัญขั้นต้นยังเป็นคุณธรรมที่นำสู่การบรรลุธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนา เป็นหนึ่งในบารมี ๑๐ ประการ ของพระโพธิสัตว์เพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า หลักธรรมขั้นต้นจึงเป็นทั้งคุณธรรมระดับสามัญในการดำรงชีวิตประจำวัน และคุณธรรมของผู้ที่ได้รับการฝึกดีแล้ว สำหรับพัฒนาตนเองไปสู่ความดีงามหรือบารมีที่สูงยิ่งขึ้นไปอีกฉะนั้นขั้นต้นจึงเป็นคุณธรรมที่ก่อประโยชน์แก่ผู้ประพฤติดังแต่ ระดับโลกียะไปจนกระทั่งระดับโลกุตระในที่สุด

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดก
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาดก
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้ขันติบารมีเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ แนวคิดเรื่องบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดกเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ การบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาดกเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ การประยุกต์ใช้ขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาดกเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) มุ่งเน้นศึกษาขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดก ตามวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ แนวคิดเรื่องบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดกของพระพุทธศาสนา ศึกษาวิธีการบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาดก และศึกษาวิธีการประยุกต์ใช้ขันติบารมีเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต ซึ่งศึกษาจากเอกสาร ต่อไปนี้

- ๑.๔.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กับพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕

- ๑.๔.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ วรรณคดี ตำรา บทความวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

บารมี หมายถึง การบำเพ็ญกุศลอย่างยิ่ง เฉพาะส่วนที่ดี เลิศ ประเสริฐ ถึงฝั่ง (จากฝั่งนี้ไปสู่ฝั่งโน้น, จากโลกไปสู่โลกุตระ เหนือโลก พ้นโลก คือ นิพพาน) บารมีจึงเป็นธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญมาโดยลำดับตลอดเวลาอันยาวนาน ซึ่งเมื่อบำเพ็ญมากขึ้นๆ ย่อมเป็นบารมีที่สูงขึ้น ๆ หรือบริบูรณ์ขึ้น สามารถแบ่งได้ ๓ ระดับ คือ (๑) บารมีระดับสามัญ (๒) บารมีที่มากยิ่งขึ้นจนถึงใกล้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และ (๓) ปรมัตถบารมี หมายถึง บารมีที่เป็นปรมัตถ์เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง บารมี ที่สมบูรณ์ นำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

ขันติบารมี หมายถึง ความอดทน อดกลั้นต่อความทุกข์ทั้งทางกายและทางใจ ในเบื้องต้นเป็นความอดทนต่อความตรากตรำ ทั้งหนาวร้อน หิวกระหาย ทนต่อทุกขเวทนาในเวลาเจ็บไข้ได้ป่วย สูงสุดสามารถทนต่อความเจ็บปวดใจ ต่อถ้อยคำที่คนอื่นดูถูกเหยียดหยาม เมื่อครั้งพระพุทธเจ้า ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ได้บำเพ็ญขันติบารมี ๓ ชั้น คือ (๑) ขันติบารมี ได้แก่ ขันติที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า รักขันติเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าคนที่รักและทรัพย์สิน แม้จะสูญเสียคนรักและทรัพย์สมบัติก็จะไม่ละทิ้งขันติ (๒) ขันติอุปบารมี ได้แก่ ขันติที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้ารักขันติ เพื่อพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน แม้จะสูญเสียอวัยวะร่างกาย ก็จะไม่ละทิ้งขันติ (๓) ขันติปรมัตถบารมี ได้แก่ ขันติที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้ารักขันติ เพื่อพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าชีวิตของตน แม้จะสูญเสียชีวิตก็จะไม่ละทิ้งขันติ

โพธิสัตว์ หมายถึง ผู้ปรารถนาที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี ๑๐ ในที่นี้หมายถึงพระโพธิสัตว์ที่กำลังบำเพ็ญขันติบารมีธรรมเท่านั้น

ชาดก หมายถึง เป็นองค์หนึ่งแห่งการสอนของพระพุทธองค์ การสอนของพระพุทธองค์นั้นมีอยู่ ๕ องค์ กล่าวอีกอย่างหนึ่ง จะถือว่า เรื่องชาดกเป็นวิวัฒนาการแห่งการบำเพ็ญคุณงามความดี ของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ซึ่งในที่นี้เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการใช้ขันติในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยต่างที่เกี่ยวข้องซึ่งมีเอกสารและงานวิจัยหลายเล่มที่น่าสนใจ ซึ่งได้ศึกษาลักษณะของขันติบารมีธรรมในแง่มุมที่แตกต่างกันออกไป แต่สามารถนำมาช่วยเสริมความรู้ซึ่งกันและกันได้ โดยงานวิจัยดังกล่าวนี้ มีรายละเอียด ดังนี้

๑.๖.๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้ทรงอธิบายถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์จนถึงในพระชาติที่สุดซึ่งเป็นพระสิทธัตถะ “พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ได้เกิดไม่ได้เจ็บ ไม่ได้ตาย ตลอดถึงไม่เกิด ไม่เกิดไปตามกาย แม้ในทศชาติคือ ๑๐ ชาติ ที่ท่านแสดงไว้ว่าพระเตมีย์ พระชนก พระสุวรรณสาม พระเนมิราช พระมหอสถ เป็นต้น จนถึงพระเวสสันดร” เมื่อต้องเกิดในเบื้องต้น ก็ต้องชำระจุดทรุดโทรมในท่ามกลาง ในที่สุดก็สลาย นี่เป็นส่วนรูปกาย ท่านจึงบำเพ็ญบารมีสืบเนื่องต่อกันมาโดยลำดับ จนถึงในที่สุดที่เป็นพระสิทธัตถะ เป็นตัวอย่างที่ผู้นับถือพระพุทธศาสนาจะถึงระลึกถึง แล้วและพยายามทำตนให้ดีขึ้นโดยลำดับ ตามความสามารถที่จะพึงกระทำได้ พระโพธิสัตว์ที่เรียกกันและรู้จักกันเข้าใจกันนั้น ท่านมุ่งหมายถึงพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างเดียว แต่เมื่อระลึกถึงศัพท์ว่า พระพุทธะท่านแจกออกไปต่างๆ กัน คือ พระสัมมาสัมพุทธะ หรือ อนุพุทธะ อีกอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนั้นก็จะเรียกพระโพธิสัตว์เป็น ๓ อย่าง ตามพระพุทธรูปนั้น อย่างต้นควรจะเรียกชื่อว่า สัมมาสัมพุทธโพธิสัตว์ อย่างที่ ๒ ควรจะเรียกว่า ปัจเจกโพธิสัตว์ อย่างที่ ๓ ควรจะเรียกว่า สาวกโพธิสัตว์ หรืออนุโพธิสัตว์^๕

๑.๖.๒ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ทศบารมี ทศปิณฑารม” ว่าในการบำเพ็ญบารมี ทั้ง ๓ นั้น คือ บารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี โดยให้ความหมายของบารมีทั้ง ๓ อย่าง คือ บารมีที่เป็นปกติสามัญ บารมีที่ยิ่งใหญ่กว่าปกติสามัญและบารมีที่ถึงที่สุด บารมี ๑๐ และราชธรรมต้องปฏิบัติให้สัมพันธ์กันถึงจะสมบูรณ์จะขาดสิ่งหนึ่งสิ่งใดไม่ได้ พระโพธิสัตว์ทำได้ ก็สั่งสมบารมีเป็นพระพุทธเจ้าได้ พระราชาทำได้ก็จะทำให้พระราชาที่มีความประเสริฐที่สุดในโลก ทั้งบารมีและทศปิณฑารมทุกคนสามารถปฏิบัติได้เหมือนกันหมด^๖

๑.๖.๓ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงศึกษาวิจัย เรื่อง “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” (๒๕๒๔) พบว่า ศัพท์ว่า บารมี วิเคราะห์ได้ ๒ ความหมาย คือ ความเป็นเลิศ และธรรมเครื่องถึงฝั่ง ศัพท์ว่า บารมี ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทยุคแรก หมายถึง ความเป็นเลิศ ผลสุดท้าย หรือความเต็มเปี่ยม ในบางคัมภีร์ใช้ หมายถึง ความเป็นเลิศทั่วไป ในบางคัมภีร์ใช้หมายถึงความเป็นเลิศในธรรมะบางหมวด และในบางคัมภีร์ใช้หมายถึงผลสุดท้ายใน

^๕ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๓๒๐-๓๒๑.

^๖ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), ทศบารมี ทศปิณฑารม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕๓.

พระพุทธศาสนา คือพระอรหันต์ผล ศัพท์ว่า บารมี ในคัมภีร์ยุคต่อมามีความหมายเปลี่ยนไปจาก เป้าหมาย เป็นวิธีการ นั่นคือหมายถึง ธรรม ๑๐ ประการที่ทําผู้ปฏิบัติให้บรรลุพระโพธิญาณ^๓

๑.๖.๔ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต)ได้กล่าวถึงระดับขั้นของการบำเพ็ญบารมีว่าเป็น เครื่องแสดงให้เห็นถึงการเลื่อนระดับขั้นของการทำความดี จากระดับปกติสามัญจนถึงระดับสูงสุด ในบารมีทั้ง ๑๐ ประการ แต่ละระดับขั้นของการบำเพ็ญออกเป็น ๓ ระดับ คือ ขั้นบารมี(บารมี สามัญหรือปกติธรรม) ขั้นอุปบารมี (บารมีระดับกลาง) และ ขั้นปรมัตถบารมี (บารมีระดับสูง) ดังนั้นเกณฑ์ในการแบ่งก็มีอยู่หลายวิธี มีการแบ่งตามสิ่งที่สละตามภูมิธรรม และตามการปฏิบัติ แต่ โดยทั่วไปมักจะแบ่งตามสิ่งที่ทรงเสียดสละ คือ (๑) ถ้าเป็นการสละทรัพย์สินของสิ่งอันเป็นที่รักและ คนที่รักจัดเป็นบารมีระดับต้น (ขั้นบารมี) (๒) ถ้าเป็นการเสียดสละอวัยวะร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง เช่นการบริจาคหัวใจบริจาคดวงตาจัดเป็นขั้นระดับกลาง (ขั้นอุปบารมี) (๓) ถ้าเป็นการสละชีวิต จัดเป็นบารมีระดับสูง (ขั้นปรมัตถบารมี)^๔

๑.๖.๕ พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร) กล่าวไว้ในหนังสือศาสตร์ว่าด้วยการเป็น พระพุทธเจ้า “สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์เจ้าทั้งปวง ย่อมมีใจมั่นประกอบไปด้วยอธิษฐานธรรม มีความมั่นคงเด็ดขาดยิ่งนัก พระพุทธภูมิจักสำเร็จได้ต้องอาศัยอธิษฐานธรรมเป็นสำคัญ เหตุนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งปวงจึงพยายามสร้างสมอบรมพระอธิษฐานธรรมให้มากมูลเพิ่มพูน ให้ถึง ความแก่กล้ายิ่งขึ้นไปในทุกๆ ชาติที่เกิดไม่ว่าจะเกิดในชาติไหน และเสวยพระชาติเป็นอะไร ก็ตาม ก็ย่อมพยายามสร้างความมั่นคงตั้งมั่นแห่งดวงจิต เพื่อให้ศักดิ์สิทธิ์สัมฤทธิ์ผลตามความมุ่ง มาด ถ้ายังขาดอยู่ไม่เต็มบริบูรณ์ก็เพียรเพิ่มพูนให้ใหญ่ใหญ่ภาพยิ่งขึ้นไปมีใจแน่วแน่ตั้งมั่นในสิ่งนั้น มิได้หวั่นไหวโยกคลอนเลยแม้แต่น้อย ถึงใครจะคอยขู่คำรามเช่นหมาให้อาสัญสิ้นชีวิต ก็ไม่ละ อธิษฐานจิตสมาทานในกาลไหนๆ”^๕

๑.๖.๖ พระพนารถ ปภาโส กล่าวไว้ในหนังสือ “ปัญญาบารมี” ว่า การสร้างหรือ การบำเพ็ญปัญญาบารมีให้เกิดขึ้นมี ๒ แบบ คือ แบบธรรมดาสามัญ และแบบพิเศษ การสร้าง ปัญญาบารมีแบบธรรมดา ได้แก่ พัฒนาปัญญาบารมีไปตามธรรมชาติโดยมีจุดมุ่งหมายเพียง เพื่อให้บรรลุประโยชน์ที่คนทั่วไปนิยมกัน เช่น ศึกษาเล่าเรียนให้มีความรู้เพียงพอที่จะนำไป

^๓ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓).

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๐.

^๕ พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), ศาสตร์ว่าด้วยการเป็นพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : สารมวชน, (ม.ป.ป.), หน้า ๖๔.

ประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเอง และครอบครัว ไม่ชวนขวายเป็นมากกว่านั้น ส่วนการสร้างปัญญาบารมีแบบพิเศษ ได้แก่ การสร้างปัญญาบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวกหรือเพื่อให้ประสบความสำเร็จในเรื่องที่ต้องการการสร้างปัญญาบารมีของพระมหोสถโพนิตัตว์มีจุดมุ่งหมาย เพื่อเป็นพระพุทธเจ้าการสร้างปัญญาบารมีแบบพิเศษแตกต่างจากแบบธรรมดาสามัญ ตรง ที่มีกำหนดระยะเวลาที่จะประสบความสำเร็จ และเป็นไปรวดเร็วกว่า การสร้างปัญญาบารมี ทั้งสองแบบต้องเป็นไปตามลำดับขั้น เหมือนการเดินขึ้นขมดึก ต้องเดินขึ้นทีละขั้น การสร้าง ปัญญาบารมี แบบธรรมดาสามัญ เปรียบเหมือนการเดินขึ้นขมดึกถึงขั้นที่ตนต้องการจะชมแล้วไม่ขึ้นไป ส่วนการสร้างปัญญาบารมีแบบพิเศษ เปรียบเหมือนการเดินขึ้นขมดึกตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้ายในการสร้างปัญญาบารมีสองแบบนี้ผู้นำเพ็ญจะต้องกำหนดให้ชัดเจนว่าจะบำเพ็ญแบบใด แล้วดำเนินชีวิตไปตามแบบนั้น^{๑๑}

๑.๖.๓ พ. สถิตวรรณ (พิจิตร จิตตวณฺโณ) กล่าวไว้ในหนังสืออุปกิเลส ๑๖ สนิมในใจ เล่ม ๑ กล่าวถึงอานิสงส์ของขันติ ไว้ดังนี้ ขันติ คือ ความอดทน อดกลั้น โดยเฉพาะอดกลั้น ต่อกำลังโทษะเป็นยอดของขันติขันติเป็นเครื่องประดับของนักปราชญ์ เป็นกำลังของนักพรต ผู้มีขันติย่อมประสบความสำเร็จในชีวิตได้มากจัดว่าเป็นผู้มีคุณธรรมสูง^{๑๒}

๑.๖.๔ พระอาจารย์มิตซูโอะ คเวสโก กล่าวไว้ในหนังสือมีขันติ คือ ให้พรแก่ตัวเอง กล่าวไว้ว่า ขันติ (ความอดทน อดกลั้น) ดังที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มีความอดทนในสิ่งที่ควรอดทนด้วยความเต็มใจและพอใจ คือ อดทนในการละ หลีกเลียงจากความชั่ว อดทนทำความดีต่อไปในทุกสถานการณ์ อดทนรักษาใจให้ผ่องใส ไม่เศร้าหมอง ความอดทนจึงเปรียบเสมือนการขุดขุมทรัพย์อันมีค่ามหาศาล^{๑๓}

๑.๖.๕ พระมหาขันทอง วชิรปญฺโญ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์เรื่อง ขันติ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่าขันติเป็นแม่บทแห่งธรรมสำคัญประการหนึ่งเป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ ทรงสั่งสอนโดยชัดเจนว่าการทำงานของขันติต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของปัญญาจึงจะได้ชื่อว่าขันติตามความหมายในพระพุทธศาสนา ความอดทน อดกลั้นครอบคลุมวิถีชีวิตทั้ง ๔ ด้าน คือ ด้านความเป็นอยู่ ด้านความรู้สึก ด้านมิติทางสังคม และ ด้านจุดมุ่งหมาย

^{๑๑} พระพนารถ ปภาโส, ปัญญาบารมี, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทส่องสยามจำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๗๓

^{๑๒} พ. สถิตวรรณ (พิจิตร จิตตวณฺโณ), อุปกิเลส ๑๖ สนิมในใจ เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร บริษัทชวนพิมพ์ ๕๐ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๕๘.

^{๑๓} พระมิตซูโอะ คเวสโก, มีขันติ คือ ให้พรแก่ตัวเอง, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิมายา โศตมิ, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕.

สูงสุดสำหรับชีวิต เมื่อศึกษาวิเคราะห์รายละเอียดเชิงลึกแล้ว ขันติยังเปิดเผยออกมาในหลายมิติ เช่น ขันติ หมายถึงศีล ทมะ วิริยะ ตบะ เป็นต้น นอกจากนี้ขันติ ยังมาคู่กับเมตตาและปัญญาเสมอ^{๓๓}

๑.๖.๑๐ พระมหาจุฬาลงกูร ฐเถื่อน ได้ทำการวิจัยเรื่อง“ความกล้าหาญทางจริยธรรม ในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในทศชาติชาดก”จากการวิจัยพบว่าพระโพธิสัตว์ทั้งมีความกล้าหาญมุ่งมั่นในการบำเพ็ญบารมีของตนเป็นอย่างยิ่ง แม้ต้องเผชิญกับความยากลำบาก อย่างที่สุดการที่พระโพธิสัตว์มีความกล้าหาญในการเผชิญกับความยากลำบากเพราะมีความต้องการที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นแรงจูงใจ แม้ว่าการกระทำของพระโพธิสัตว์บางโอกาสจะเป็นสถานการณ์ขัดแย้งทางศีลธรรม แต่พระโพธิสัตว์ก็สามารถดำรงตนอยู่ในการบำเพ็ญบารมีอย่างมั่นคง และคุณธรรมสำคัญที่พระโพธิสัตว์มีความ กล้าหาญในการบำเพ็ญบารมีได้อย่างต่อเนื่อง^{๓๔}

๑.๖.๑๑ พระมหาประทีป ปทุมรัตน์ ได้ทำวิจัยเรื่อง“ศึกษาวิเคราะห์หลักฐานการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพระสมณโคดมพุทธเจ้า : ศึกษาเฉพาะกรณีการแสวงหาที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก และสุตตันตปิฎก” พบว่าพระสมณโคดมพุทธเจ้าทรงเริ่มต้นแสวงหาการตรัสรู้ ตั้งแต่ในอดีตกาลย้อนหลังจากกัปนี้ไปสี่อสงไขยกับอีกแสนกัปในกาลนั้นพระองค์เกิดเป็น สุเมธพราหมณ์ได้พบพระที่ปึงกรพุทธเจ้า และตั้งความปรารถนาที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมา สัมพุทธเจ้าโดยหวังที่จะพาผู้อื่นให้พ้นทุกข์ด้วย^{๓๕} จากนั้นพระองค์ได้พิจารณาธรรมที่จะทำให้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีทานเป็นต้น และมีอุเบกขาเป็นที่สุด แล้วปฏิบัติตามธรรมนั้นสืบเนื่องมาโดยไม่ทรงท้อถอย แม้ต้องประสบกับความลำบากถึงขั้นขอมสละชีวิต

๑.๖.๑๒ พระกาญจนพงศ์ สุวณฺณวิโส ได้ศึกษาเรื่องลักษณะขันติของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดกกล่าวถึงความสำคัญของขันติในการรักษาศีลไว้ดังนี้ การรักษาศีลต้องเริ่มจากความอดทนของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดก คือ อดทนโดยใช้จิตใจเป็นแกนนำในการพิจารณา

^{๓๓}พระมหาจันทร์ทอง วชิรปัญญา, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันติในพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (คณะศิลปศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕).

^{๓๔} พระมหาจุฬาลงกูร ฐเถื่อน, “ความกล้าหาญทางจริยธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ในทศชาติชาดก”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖).

^{๓๕}พระมหาประทีป ปทุมรัตน์, “ศึกษาวิเคราะห์หลักฐานการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพระสมณโคดมพุทธเจ้า : ศึกษาเฉพาะกรณีการแสวงหาที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก และสุตตันตปิฎก”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๗).

เอาไว้อย่างมั่นคงว่า จะไม่ปลงชีวิตของผู้อื่น ไม่เบียดเบียนบุคคลอื่นให้ได้รับความทุกข์ทรมาน หรือจะไม่กล่าววาจาจากใจต่อผู้อื่นให้ได้รับความเสียหาย^{๑๖}

๑.๖.๑๓ นิดดา หงษ์วิวัฒน์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง ทศชาติชาดกกับจิตรกรรมฝาผนัง ,” กล่าวว่าคุณคนผู้ทำกุศลกรรมบถ เมื่อตายไปจะตกนรก ๑๕ ชุมตามแต่บาปกรรมที่ตนเคยทำในมนุษย์โลก คือ นรกเวตรณินที นรกสุนัข นรกแผ่นดินเหล็กร้อนแรง นรกกองถ่านเพลิง นรกกระทะทองแดง นรกโซ่ทองแดง นรกแม่น้ำแกลบ นรกเหลนหลาว นรกทูปตี นรกมูตรคูณนรก น้ำเลือดน้ำหนอง อุตสฺสนนรก นรกภูเขาบด นรกบ่อเพลิง นรกหมกไหม้ และกล่าวถึงวิมาน ต่างๆ อันเป็นผลจากการทำบุญกุศลที่ตนเคยทำในมนุษย์โลก คือวิมาน ๕ ยอด วิมานทองทั้ง ๗ วิมานวิมานแก้วพลี วิมานแก้วมณี วิมานแก้วพลีประดับยอดวิมาน แก้วพลีทิพยสถานวิมานแก้วไพฑูรย์ วิมานทองส่องรัศมี^{๑๗}

๑.๖.๑๔ มารศรี กลางประพันธ์ ได้ศึกษาเรื่องการพัฒนาคุณธรรม ด้านความอดทน (ขันติ) ของนักศึกษาระดับปริญญาตรี สรุปได้ว่า ขันติ คือ ความอดทน สามารถพัฒนาให้สูงขึ้นด้วยการฝึกประสบการณ์ ทั้งความอดทนทางกายและทางใจ โดยเฉพาะ ความอดทนทางกาย สามารถพัฒนาให้สูงขึ้นได้อย่างมีนัยสำคัญในขณะเดียวกันความอดทน ที่ได้รับการพัฒนายังมีความคงทนอย่างมีนัยสำคัญ ผู้ฝึกประสบการณ์เพื่อพัฒนาขันติ ความอดทน ควรมีความเข้าใจในขันติธรรมและมีความเข้าใจในหลักธรรมอื่นๆที่เกี่ยวข้องรวมทั้งมีพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับพุทธธรรม และมีประสบการณ์ในการฝึกปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ หรือการฝึกสมาธิร่วมด้วยโดยผู้ฝึกประสบการณ์ ต้องมีความตระหนักในความสำคัญ และคุณค่าของขันติ ความอดทน เสียก่อนจึงจะช่วยให้การพัฒนามีประสิทธิภาพ^{๑๘}

๑.๖.๑๕ เรณู ศรีภักดิ์ ได้ศึกษาเรื่องการวิเคราะห์บารมีในพุทธศาสนาเถรวาทพบว่าการบำเพ็ญบารมีในแต่ละประการจะเกิดผลดีนั้น ผู้ปฏิบัติควรมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง มีความจริงใจ ตั้งใจจริง และมีเป้าหมายในการปฏิบัติ เพื่อเป็นการสร้างความเข้มแข็งทางจิตใจเป็นกำลังใจในการต่อสู้ และสามารถแก้ปัญหาชีวิตได้ ทั้งยังเป็นการพัฒนาทางด้านจิตใจให้มีวิธีการหรือปฏิบัติที่ถูกต้อง และให้ผลได้จริง คือ การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งจะให้เกิดปัญญาอย่างแท้จริง

^{๑๖}พระกาญจนพงศ์ สุวณฺโณโส, “ลักษณะขันติของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

^{๑๗}นิดดา หงษ์วิวัฒน์, ทศชาติชาดกกับจิตรกรรมฝาผนัง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงแดด เพื่อเด็ก, ๒๕๔๘), หน้า ๔๔.

^{๑๘}มารศรี กลางประพันธ์, “การพัฒนาคุณธรรมด้านความอดทน (ขันติ) ของนักศึกษาระดับ ปริญญาตรี”, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๕).

ที่สามารถนำไปใช้ในการบำเพ็ญบารมีในแต่ละประการ อันจะปรากฏผลได้อย่างชัดเจน^{๑๙} กล่าวได้ว่า การประกอบกิจการงานใดล้วนต้องอาศัยขันติ ความอดทนเป็นปัจจัย “ขันติ ความอดทนเป็นการรักษาปกติภาพของตนไว้ได้เมื่อถูกกระทบด้วยสิ่งอันไม่พึงปรารถนา จำแนกตามเหตุที่ควรอดทนเป็น ๔ อย่าง คือ ทนต่อความลำบากตรากตรำ ทนต่อทุกขเวทนา ทนต่อความเจ็บใจ และทนต่ออำนาจกิเลส^{๒๐}

๑.๖.๑๖ **โพลิน องค์สุพรรณ** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง“การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก” จากการศึกษาวิจัยพบว่า การบำเพ็ญบารมี ก็คือหลักการพัฒนานั้นในเบื้องต้นเห็นแก่ประโยชน์สุขส่วนรวมของชาวโลกด้วยการเสียสละจัดว่าเป็นการบำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งยวดไม่มีใครที่จะทำตามแบบอย่างได้ จุดประสงค์ของการที่บำเพ็ญบารมี เช่นนี้ ก็เพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดในชีวิต เมื่อมองโดยภาพรวมแล้วหลักการสั่งสมบารมีของพระนางพิมพานั้นเป็นการเสียสละอย่างแท้จริงโดยมิได้คิดหวังผลตอบแทน^{๒๑}

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบถึงแนวคิดเรื่องบารมีใน คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ว่าการบำเพ็ญบารมีนั้น คือ การพัฒนาทางด้านจิตใจให้มีวิธีการหรือปฏิบัติที่ถูกต้อง และให้ผลได้จริง คือ การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งจะให้เกิดปัญญาอย่างแท้จริงที่สามารถนำไปใช้ในการบำเพ็ญบารมีในแต่ละประการ อันจะปรากฏผลได้อย่างชัดเจน ดังที่ได้แบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ ขันบารมี (บารมีสามัญหรือปกติธรรม) ขันอุปบารมี (บารมีระดับกลาง) และ ขันปรমัตตบารมี (บารมีระดับสูง) นอกจากนี้เอกสารและงานวิจัยที่ได้ทบทวนมาข้างต้นพบว่าขันติ เป็นหลักธรรมสำคัญที่ทำให้บุคคลละเว้นจากความชั่วทั้งทางกาย วาจา และใจ มีความสำรวมกาย วาจา และใจ ดำรงตนอยู่ในกรอบของผู้มีศีลธรรมอย่างน้อยศีล ๕ ได้อย่างมั่นคง อันจะส่งผลให้คนในสังคมสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

^{๑๙}เรณู ศรีภักดิ์, “การวิเคราะห์บารมีในพุทธศาสนาเถรวาท”, รายงานการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๔).

^{๒๐}พันเอกปิ่น มุกขนันต์, แนวสอนธรรมะ ตามหลักสูตรนักธรรมตรี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๑๗๘.

^{๒๑}โพลิน องค์สุพรรณ, “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖).

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษา ค้นคว้าจากเอกสารต่างๆ ดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก ภาษาบาลี มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับมหาจุฬาเทปิฎก ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕

๑.๗.๒ ศึกษาเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ วรรณกรรมงานวิจัย ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๓ วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิและชั้นทุติยภูมิ

๑.๗.๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๑.๗.๕ เสนอผลการวิจัยแบบพรรณาวิเคราะห์

๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบถึงแนวคิดเรื่องบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดก

๑.๘.๒ ทำให้ทราบถึงการบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาดก

๑.๘.๓ ทำให้ทราบถึงการประยุกต์ใช้ขันติบารมีเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต